

Айырым адамлар тек мал-дүнья жыйнаўға, үлкен мәнсаплы лаўазымларды ийелеўге кумар болды. Қосықта усындай тайпаға киретуғын айырым адамлардың типі – саўда хызметкериниң характери ашылған. Бир өмир материаллық байлықты руўхый байлықтан жоқары қойып келген, тек затлық дүньяға табынып жасаған бул лирикалық қахарман кейинде өз қәтесин түсинип, хұжданы қыйнала баслайды хәм өз дәртин айтып шайырға жарылады. Бул арқалы шайыр руўхыяттың бахасын жоқары көтерип, жәмийеттеги хәр қандай жалған идеялар өз күшин жоғалтып, дүнья өз халына қайтады, демекши. Соның менен бирге, бул социалистлик дүзимниң ыдыраўына хәм жәмийетте миллий сана-сезимниң ояныўына да ишара еди:

Ертеклерге айттым: хош болыңлар деп,  
Қосықларға айттым: хош қалыңлар деп,  
Дедим: бийхуўдасыз көркем қыяллар,  
Табыныўым дәркар материяға тек.

...Бирақ кеўил қурғыр мегзей береді,  
Иши босап қалған кәрўан сарайға [4:31].

И.Юсуповтың «Плаха излеп» қосығындағы лирикалық қахарман жергиликли аймақтық шеңберден шығып, планетарлық бийикликке көтеріледі, улыўма адамзатлық машқалалар ҳаққында бас қатырады, адамның келешегин ойлап қайғырады.

Қосықтағы лирикалық қахарманның тилиндеги ирония оқыўшының дыққатын бирден өзине тартады. Лирикалық қахарман өз сөзин туўра мәнисинде берместен, оны астарлап, оған терең мәни жүктеп береді. Оның айтып атырған әңгимесиниң сыртқы формасына қарағанда предмет (адам) мақталып атырғандай сезилсе де, ал ҳақыйқатында лирикалық қахарманның адамның ис-хәрекетлерин мысқыллап, оның үстинен күлип атырғанын көремиз. Сүүретлеўдиң бул формасы лирикалық қахарманның ой-пикирин еле де өткир-лестирип бериўге хызмет етип тур. Мысалы, қараң:

Бир мүлик болды өзи айта қалғандай,  
Турар ийесиниң күнине жарап,  
Көрген жаға услап, тәўбе қылғандай.  
Соғыў аңсатлыққа түспеди бирақ.  
Ямаса:

Героиннен тартсаң оның үстине,

Өлеринде жаның аўырмас және.

Не деген инсанлық, мийрим-шәпәт,

Өсип кеткен екен ғой бул адамзат!.. [7:12,14]

Дөретпеді бир қолы менен дүньяны астан-кестен еткен адамзат екінши қолы менен оны дүзете алмай хәлек болып, жанталасып атырғаны, дүньяда болып атырған қанлы ўақыялар, көз алдымызда жантәслим етип атырған ана тәбият, экологиялық апатшылықтардан жәбир шегип атырған адамлардың аянышлы тәғдири трагедиялық картиналар сыпатында сәўленеди.

Шайырдың шеберлиги сонда: ол «плаха», «дүңке ағаш» деталынан пайдаланыў арқалы пикир ағымын күшейтип, әпиўайыдан- курамалыға көтерип барады, яғный өлим жаза-сына тартылған адамның басын шабыўға арналған дүңке ағаш – кейнин ала улыўма адамзатты туқымқурт етип жиберетуғын қәуипли қуралларға айланады:

Динамит жарылар, лайнерлер жанар,

Террорлар, мафиялар – жаўыз хайўанлар,

Плахаға қарай айдап бир-бирин,

Яғный өзін-өзи қыйнар адамлар... [7:14]

Демек, И.Юсупов усы қосығы арқалы әпиўайы бир деталдан-ақ турмыслық әҳмийетке ийе болған улыўма адамзатлық машқалалар менен ушласатуғын үлкен картина жарата алатуғын шебер шайыр екенлигин және бир мәртебе тастыйықлады.

Солай етип, миллий ояныў дәўириндеги қарақалпақ шайырларының әдеп-икрамлылық мәселелерин сөз етиў бойынша дәўирге характерли пикирлер айтыўы, өзине тән сөз сапалаў усыллары хәм лирикалық қахарман образын жасаўдағы өзгешеликери менен бир-биринен ажыралып турса, ал И.Юсуповтың қарақалпақ поэзиясындағы шайырлық орны өз алдына бир төбе болып узақтан көзге тасланады.

Жуўмақлап айтқанда, Ибрайым Юсуповтың дөретиўшилиги халқымыздың өмирге көзқарасы хәм руўхый дүньясының бунан былай да жетилисип барыўына хызмет етеди. Автордың көркем шеберлигиниң алмаз қырлары оның кеўил сарайындағы құдиретли күшлер – өмир хәм ўақыттың ғәнийметлигин терең аңлап жетиў, халықшыллық, инсанды хұрметлеў, адалат хәм ҳақыйқатлықты жақлап шығыў тилеги, ўатанды хәм миллетти сүйиўшилик идеалларына садьқлығы хәм пидайылығы арқалы көринип бәрқулла нурға бөленип тура береді.

#### Әдебиятлар

1. Каримов И.А. Адабиётға эътибор - маънавиятқа, келажатқа эътибор. -Тошкент: «Ўзбекистон», 2009.
2. Алламбергенов К. Мәңги булақ. (И.Юсуповтың өмири хәм дөретиўшилиги) -Нөкис: НМПИ баспасы, 2014.
3. Базарбаев Ж. Даналығы ғөзаллыққа уласқан шайыр. -Нөкис: «Билим», 2009.
4. Каримов К. Аралдан келдим. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1991.
5. Сәрсенбаев Т. Шабыўыл. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1989.
6. Сейтнязов М. Хұждан. / «Еркин Қарақалпақстан», 15-февраль 1986.
7. Юсупов И. Жол самалы. / «Еркин Қарақалпақстан», 9-июнь 2009.

Мақолада XX аср 80 йилларидаги И.Юсупов тахлил этилган. Унда ушбу даврга қисқача обзор бериледи. Мақолада шоир тасвирлаган аччиқ ҳақиқат тавсифи очиб бериледи, шунингдек, унда шоир яратқан лирик образлар М.Сейтнязов, Т.Сәрсенбаев, К.Каримов каби қарақалпақ шоирлари лирик асарларидағы қахармонлар билан қиёсланади. Ушбу тахлиллар орқали И.Юсупов бадий маҳорати очиб бериледи.

#### РЕЗЮМЕ

В статье изучаются произведения И.Юсупова написанные в 80-е годы XX века в публицистическом характере. Дается краткий обзор этого периода. Рассматриваются особенности в описании горькой правды, а также создания лирических образов в сопоставлении с лирическими произведениями других поэтов: М.Сейтнязова, Т.Сәрсенбаева и К.Каримова. На основе анализа раскрывается поэтическое мастерство И.Юсупова.

#### РЕЗЮМЕ

The article is devoted to the study of the poetic publicistic works of I.Yusupov, written in the 80-s of the XX-th century. There is a brief review of that period. There have been studied the peculiarities in the description of the bitter truth and creation of lyrical images comparatively with lyrical works of other poets: M.Seytniyazov, T.Sarsenbaev and K.Karimov. On the basis of the analysis the authors show the poetic skill of I.Yusupov.

#### SUMMARY

### SOME ISSUES OF THE STUDY OF THE KARAKALPAK EPOS BY THE COMPARATIVE-TYPOLOGICAL METHOD

G.K.Allambergenova – a competitor

Nukus state pedagogical institute named after Ajiniyaz

**Таянч сўзлар:** салыстырмалы типологик илмий тадқиқот, турклогия ва эпос, тарихий-генетик алохалар типологияси, тарихий типология, тарихий тамоил (принцип), тарихий-маданий алохалар типологияси, «Алпомиш» ва «Едиге» даstonи миллий версиялари, миллий версиялар типологияси.

**Ключевые слова:** сравнительно-типологические научные исследования, туркология и эпос, историко-генетические связи типологии, историческая типология, исторический принцип, исторические и культурные связи типологии, национальные версии дастанов «Алпамыс» и «Едиге», национальные версии типологии.

**Key words:** comparative-typological scientific research works, Turkicology and epos, historical-genetic links of typology, historical typology, historical principle, historical and cultural links of typology, national versions of the eposes «Alpamis» and «Edige», national versions of typology.

Typological peculiarities of folklore and literature of different peoples, their similar features and national peculiarities in the social-political life, the comparative-historical typological method have been studied in the works by N.I.Konrad, V.M.Jirmunskiy, V.Y.Propp, N.B.Putilov, E.M.Meletinsky, I.G.Neupokoev, A.Konratbaev, R.Berdibaev, T.Mirzoev, B.Sarimsokov, Kh.T.Sagitov, K.Maksetov, S.Bakhadirova and others. These scholars state that the typology in folklore and literature is the repetition of the characters' actions, attitudes, details and phenomena that appeared in the result of objective factors in nature and society [2:94].

S.Baxadirova suggests learning the typology of folklore distinguishing it in the following way:

1. image, motive, plot, typology of expressive means
2. typology of genres
3. typology of folklore processes
4. typology of relation of folklore to the reality [2:94].

P.Berdibaev determines three types of typology in the folklore study [4:324]. Here, as an example of historical-genetic typology we can mention the typology of national versions of the epos «Alpamis». But this question hadn't been investigated in folklore study of the Turkic peoples till the 50-s of the XX-th century. At the beginning of

the 1950-s there were some subjective views about the epos as the work about the life of bays-feudals. In order to clear up these statements there appeared the necessity to investigate all the national versions from the typological point of view [2:215].

A.K.Borovkov investigated these topics in his article "Issues of study of the epos of the Turkic-speaking peoples of Central Asia and Kazakhstan". He criticized the subjective nihilistic points of view about the epos "Alpamis" of such scholars as A.Abdunabiev, A.Stepanov. On the basis of the thorough analysis of images and plot motives he proved that the epos was the result of the historical-genetic and historical-cultural typological relations in the national versions [5:66-100].

Another outstanding scholar who investigated the typology of the epos "Alpamis" was V.M.Jirmunskiy. In the article "The genesis and historizm of the epos "Alpamis"" he analyzed all the national versions of the epos with "The book by Korkit ata" and came to the conclusion that the origin of the plot of all the national versions is connected with the "Song about Bamen-Bayrak" in "The book by Korkit ata" [6:26-61].

V.M.Jirmunskiy also made the comparative-typological investigation of the epos "Edige". He deals with this issue in the part "The epos about Edige" in his work devoted to the study of the Turkic heroic epos. In this work he compared and investigated Nogay, Bashkir, Tatar, Karakalpak, Kazakh and Uzbek variants of the epos and came to the conclusion that they all have the same origin. He tried to prove that all the national versions had the description of the same historical period, the same events: the fight between the khans of Golden Horde and Maveranakhir, the fight of Amir Timur and Edige against Tokhtamis with the purpose of building the Turkic state in the XIV-XV-th centuries.

The typological similarities and differences in the national versions of the eposes "Alpamis" and "Edige" were investigated by I.Sagitov [11:179-293] and K.Maksetov [8:237-248]. The typological peculiarities of these eposes were continued to be investigated seriously only in the 1990-s. The following works deserve attention: the manuscript "Kitabi dedem Korkit", some articles "The Karakalpak version of the epos "Alpamis"", "The peculiarities of the plot structure of the Kazakh and Tatar versions of the Karakalpak epos" by S.Bakhadirova [3:39-69] and the monograph "The genesis and genre peculiarities of the epos "Edige"" by K.Allamergenov devoted to the study of issues of typology of national versions [1:3-16, 39-69]. In the above-mentioned research works much attention is paid to the typology of traditional motives in the epos.

We can see the typological features of the Karakalpak epos in the eposes of other relative Turkic peoples. For example, the typology of traditional motives in the Karakalpak-Khorezm eposes and fairytales show the historical-genetic links of the epos of relative peoples.

There are traditional motives in the epic heritage of two peoples in the plot of the epos: the birth of a child in the family, bringing up of children, marriage and wedding ceremony. In both Karakalpak and Khorezm epos one of the main topics is the motive of childlessness.

V.Y. Propp emphasized this motive of childlessness as a peculiar epic element in epic folklore [10:107].

If we examine the content of the Karakalpak epos and other Turkic versions the motive of childlessness is expressed by different details: the belief to God asking to give a child, toxicos to something, the ancestors' help, the realization of some customs connected with totem, the birth of a child from something saint and strong, sunny rays, mother's pregnancy and other details.

The typology of traditional motives in the eposes shows the same ancient roots and relativeness of the Turkic peoples on the one hand, and the basis of the epos's plot- the description of real life, on the other hand.

The famous Kazakh folklorist A.Koniratbaev, taking into account the historical-genetic typological connections, emphasizes that "When we investigate the history of folklore, it's necessary to study comparatively the epos of the whole Central Asia, Altay and Eastern peoples" [7:88].

As for the issue of typologic similarities, we should take into consideration the folklore and literature of the people who don't have any genetic, relative connections. These typological peculiarities can appear in the result of differences in the language, blood and religion. They can also appear in the result of the same political-economical and cultural level of the West-East peoples, the cultural connections and influence. For example, there are many similar typological features in the Bulgarian, Vizantian and Turkic folklore. It may be explained by two reasons: the conquering policy of Turkey on the one hand, and the people's living not far from each other on the other hand [12:343].

The first scholar who investigated the principle of historical method and historical-typological features in the literary-artistic works, who used the principle of historical method in practice in Central Asia and Turkic folklore was Sh. Walikhanov. Having studied the actions and events in the epos in connection with the history of migratory countries, he came to the conclusion that the historical method was widely used in the eposes of the Turkic peoples at the period of Golden Horde and Nogay. As an example, he speaks about the fight between the khan of Golden Horde Tokhtamis and edige, the friendship between Amir Timur and Edige. To sum up the typology issues of Karakalpak epic folklore is uninvestigated.

To sum up, we can state that the study of typological peculiarities of the Karakalpak epos comparatively with the epos of the Turkic and other peoples remains one of the actual issues in folklore today.

#### Literature

1. Allamergenov K. Karakalpak national epos "Edige". -Nukus: "Bilim", 1995.
2. Baxadirova S., Akhmetov S. Concise Dictionary of folklore terms. -Nukus: "Bilim", 1994.
3. Baxadirova S. Thoughts and ideas about "Kitabi dedem Korkit", "Koblan", "Edige" and modern literature. -Nukus: «Karakalpakstan», 1992.
4. Berdibaev R. Epos is the wealth of the country. -Alma-Ata: "Rawan", 1995.
5. Issues of the epos's study of the CIC peoples. -Moscow: 1958.
6. About the epos "Alpamis". -Tashkent: 1959.
7. Koniratbaev A. Turkicology and epos. -Alma-Ata: "Glim", 1987.
8. Maksetov K. Karakalpak folklore. -Nukus: "Bilim", 1996.
9. Margulan E. Chokan and Manas. -Alma-Ata: "Jaziushi", 1972.
10. Propp V.Y. Morphology of a fairy-tale. -Moscow: 1969.
11. Sagitov I. The heroic epos of the Karakalpak people. -Nukus: «Karakalpakstan», 1986.
12. Khotamov N., Sarimsokov B. Russian-Uzbek dictionary in literature study. -Tashkent: "Ukituvchi", 1983.

#### РЕЗЮМЕ

Мақола қорақалпоқ эпослари андозаларини илмий қиёсий-типология тадқиқот қилиш мақсадларига бағишланган. Ҳар қил системадаги тилларда мулоқат қилувчи халқларнинг фольклорлик ижодини қиёсий таҳлил уларнинг халқ ижоди аъёнлари билан шуқур танишишга имконият яратди. Ҳар хил миллат вакиллари халқ ижодини қиёсий урганиш глобаллик эпосшунослик илмига буюк қисса бўлиб қисобланади. Мақолада Ғарб ва Шарқ мамлакатларининг машҳур фольклоршунослрининг илғор тажрибалари уз қуллонишини топан. Авторлар мақолада қиёслонувчи маданиятларнинг қорақалпоқ эпосчилиқ ижодидаги умумий ва мақсус узгачалиқларни ёрқин қурсатади.

#### РЕЗЮМЕ

Статья посвящается вопросу научного сравнительно-типологического изучения каракалпакского эпоса. Сравнительный анализ фольклорных произведений народов, носителей разнотипных языков позволяет глубже познакомиться с примерами их народного творчества. Компаративное изучение фольклора разных народов является весомым вкладом в глобальное литературоведение. В статье использован передовой опыт виднейших литературоведов стран Востока и Запада. Автор статьи выявила общие и специфические особенности каракалпакского эпоса на основе сопоставления с эпосом других народов.

#### SUMMARY

The article deals with the issues of comparative-typological study of the Karakalpak epos. The comparative analysis of folklore of nations with different language systems let us get acquainted closer with the best works of folklore. The comparative study of folklore of different peoples is considered to be a great contribution to the development of global literary study. The author of the article distinguishes the common and specific peculiarities of the Karakalpak epos comparing it with the epos of other peoples and using the leading experience of prominent scholars of the East and West.

#### БАДИЙИЙ ОБРАЗ ТАЛҚИНИДАГИ ЎЗИГА ХОСЛИК

И.О.Дильманов – филология фанлари номзоди, доцент

Н.Абдиганиев, Г.Оралбаева - Рус тили ва адабиёти бўлими талабалари

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

**Таянч сўзлар:** "Қирк киз", эпос, қахрамон, ўзбек тили, персонаж, таржима, миллий адабиёт.

**Ключевые слова:** «Кырк кыз», эпос, герой, узбекский язык, персонаж, перевод, национальная литература.

**Key words:** «Kirk kiz», epos, characters, the Uzbek language, personage, translation, national literature.

Мустақиллик туркий халқлар ўртасида ижтимоий-иқтисодий ва маданий алоқаларнинг янада ривожланишига олиб

келди. Мазкур алоқаларнинг тарихий, ижтимоий-сиёсий, маънавий омилларини англашга интилиш тамойили авж олган